

János Mihály

Ungi Pál mester imája a székelyderzsi templomban

Kulcsszavak: *püspöksorozat, falkép, votív kép, felirat*

A székelyderzsi unitárius templom hajójának déli hosszfalát Saulus damaszkuszi útjának, a keresztségben Pál nevet viselő apostol megtérésének összevont kompozíciója, Szent Mihály mérleget tartó alakja, és három püspökszent falfestménye díszíti. Mindez feltehetően csupán 70-80%-a lehet a déli hosszanti fal eredeti festett díszítményének. Az értelmezés szempontjából azonban ezek a megmaradt képek lehettek a legfontosabb jelenetei az eredeti kompozíciónak.

Saul megtérésének története közismert: Saul Damaszkuszba indul az Úr híveinek üldözésére. „Útközben már Damaszkusz közelébe érkezett, amikor hirtelen mennyei fény ragyogta körül. A földre zuhanva hallotta, hogy egy hang így szólt hozzá: Saul, Saul, miért üldözöl engem?” Erre megkérdezte: „Ki vagy te, Uram?” „Én vagyok Jézus, felelte, akit te üldözöl. (Nehéz neked az ösztöke ellen rugdalóznod.” Erre remegve és álmélkodva így szólt: „Uram, mit akarsz tőlem, mit tegyek? Az Úr ezt válaszolta:) „Kelj föl, menj be a városba, ott majd megmondják, mit kell tenned.” Útitársai lenyűgözve álltak mellette, mert, bár a hangot hallották, senkit sem láttak. Saul meg, mikor föltápáskodott a földről, hiába nyitotta ki a szemét, semmit sem látott. Úgy vezették kezénél fogva Damaszkuszba. Három napig nem látott s étlen-szomjan maradt.”

Majd Damaszkuszban, az Úr megbízásából Ananiás felkereste az Egyenes-utcában lakó Sault, és így szólt hozzá: „Saul testvérem, engem az Úr Jézus küldött, aki megjelent előtted az idevezető úton,

hogy visszanyerd látásodat és eltelj Szentlélekkel.” Tüstént valami hályogféle vált le a szeméről és visszanyerte szemévilágát. Erre azonnal megkeresztelkedett, majd ételt vett magához és erőre kapott.”¹

Pál megtérésének derzsi jelenetén felhőből kihajolva Krisztus ostyát hullat a lováról lebukó szentre, akinek a gyöngyosor glórioláján a *S[anctus] Paul[us]* gótikus minuszkulás feliratot, Huszka József 1887-ben, amikor a falképeket a bemeszelés alól újra napvilágra hozták, még látta, és a jelenetről készített akvarellmásolatán meg is örökítette.² Ma a felirat nem látható.

A lovával együtt földre boruló Szent Pál előtt Krisztus küldötte áll, dícsfényén *S[anctus] Annianus* felirat olvasható. Saul megkeresztelésének megfelelő mozdulatait látjuk a derzsi freskón Ananiasnak, amint bal kezét Saul homlokához érinti, jobb kezét pedig áldásra emeli.

Saul megtérésének ábrázolásain az apostoli hagyományoknak megfelelően leggyakrabban a fénytől megvakult Saul a földre borul. A leghíresebb ilyen ábrázolás Caravaggio 1601-ben festett olajképe, amely a római Santa Maria del Popolo templomban látható.

A derzsi freskón azonban nem fénycsóvát látunk, hanem Krisztus kezéből aláhulló ostyákat, amelyek Jézus lényegi jelenlétét jelzik, az eucharisziát. Ugyanakkor a látomás és a megkeresztelés összevonása eredményeként a festő nyitott szemmel ábrázolja Pált, mint aki a megkeresztelését követően újra visszakapta látását. Valamennyire hasonló ábrázolást láthatunk például Hartmann Schedel 1493-ban kiadott Világkrónikájának egyik metszetén is, amelyben Sault szintén nyitott szemmel, nem a fénytől megvakulva ábrázolták. Az ostyát pedig hasonló értelemben pl. a nürnbergi Szent Lőrinc-templom Szent Vendel legendájának egy jelenetében ábrázolták 1430-ban, de ugyanezt a megfogalmazást láthatjuk a priverno (Itália) Szent János-templom Szent Miklós legendájának egyik jelenetében is.

¹ *Csel 9, 1-19.*

² János Mihály: *Színék és legendák.* Tanulmányok az erdélyi falfestmények kutatástörténetéhez. Székely Nemzeti Múzeum – Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Sepsiszentgyörgy-Csíkszereda, 2008. 98-99.

A Saulust kísérő lovasok közül egy fiatalabb lovas, miközben jobb kezével a lováról leboruló Saulus köpenyét tartja, másik kezében pléh zászlót, labarumot fog, amelyen a következő gótikus minuszkulás felirat olvasható:

„Hoc op[us] fec[it]d[e] pingere seu p[rae]parat[e] mag[iste]r
paul[us] fili[us] stephani d[e] ung an[n]o d[om]in[i] m[ilesi]mo
cccc[m]o x nono: scripto scri
bebat et pulc[h]ra[m] puella[m] i[n] mente tenebat.”

(Értelemszerű fordításban: „E művet szépen kidolgozta és bevégezte Ungi István fia, Pál mester, az Úr 1419. évében. Képirás (festés) közben egy szép lányt tartott az eszében.)

Szent Pál kíséretében még két páncélinges lovagot látunk. Egyikük a nézővel szembefordul. Ez a szakállas, sisakos alak, egyes vélemények szerint a festő önarcképe lehet.³ A kíséret harmadik tagja, a feltételezett

³ Drăguț, Vasile: *Iconografia picturilor murale gotice din Transilvania*. In Pagini de veche artă românească III (1972) 8o.

önarckép mellett, egy fiatalabb lovag fedetlen fejjel, arca háromnegyedes profilban ábrázolva.

A teljes lovagi vértzetben ábrázolt Szent Mihály arkangyal egyszerre jelenik meg, mint a sárkány (Lucifer) legyőzője, és mint a lelket mérő szent az Utolsó ítéletkor.⁴

A lélekmérő szent bal karján kicsi, meztelen felsőtestű – hosszú haja után ítélve – női figura ül, a közvetítésért (intercesszió) könyörögve, imára összekulcsolt kezekkel. Alakját még egyszer felismerhetjük a kétkarú mérleg nehezebb serpenyőjében ülve. A másik, könnyebbnek bizonyuló serpenyőbe egy ördög kapaszkodik, a derekára kötött malomkövel. Az arkangyal jobb kezében dárdát tart, amelyet a lábainál fekvő sárkány torkába döf.

A püspöksorozatból három alak, maradt fenn, kettőjük kilétét felirat jelzi: *S Khilian[us]* illetve *S. Sath[urninus]*. Szent Kilián (7.

⁴ *Apokalipszis, Jel 12, 7 skk.*

század) vértanú, püspökszent a festő-mázolók védőszentje, Szent Szaturninusz (3. század) vértanú, püspök, a jó halál patrónusa, akinek kultusza különösen Itáliában és Németországban terjedt el a késő középkorban.

Szent Pál megtérésének jelenete és a jelenet rejtett votív képre utaló felirata, valamint Szent Mihály eszkatologikus jellegű képe és a püspökszentek a jó halál, vagyis az *ars bene moriendi* képzetkörét idézik. Az *ars moriendi* elemei: „elmélgések a halálról, vigasztalások, figyelmeztetés a bűnbánatra, az ellenséggel való kibékülésre és a hit megerősítésére, imádságok és a szentek segítségül hívása.”⁵ Fontos számunkra, hogy mindez a festő kortársai által írt irodalmi alkotásokban fogalmazódott meg a 15. század elején, így Johannes Gerson (1363–1429), *Opus tripartitum de praeceptis decalogi de confessione et de arte moriendi*, (nem mellékesen az első, 1408-ban nyomtatott könyvben), s az Európában rendkívül népszerű *Tractatus (Speculum) artis bene moriendi* (1415) című alkotásban, amely közel száz kiadást ért meg 1500-ig. Feltételezhető, hogy az alapos teológiai műveltséggel rendelkező megrendelő és festő jól ismerte e két művet és az *ars bene moriendi* témát ábrázoló korabeli metszeteket. Ezekre támaszkodhatott a derzsi templomban megfestett egyéni interpretációjának, „imájának,” képi megfogalmazásában.

A kompozíció értelmezésének alapjául a labarum felirata szolgálhat, amelynek a jelentése, mint láttuk: Ungi Pál mester miközben a derzsi templom képeit „írta,” egy szép lány emlékét tartotta az eszében.⁶ Az említett lány alakja lehet az a női figura, amely Szent Mihály arkangyal karján jelenik meg imára kulcsolt kezekkel. Így a profán, szerelmi utalás talán az elveszített kedves emlékét tartja fenn, bár kétségtelen, hogy ilyenfajta szabadsággal a votív képeket illetően ritkán találkozunk a kor egyházművészetében. A középkori magyarországi falfestészetben egyetlen példaként a máramarosszigeti református templom 1485-ből

⁵ Diós István: *Ars moriendi*, in: Katolikus Lexikon, szerk. Diós István, I. kötet, Budapest, Szent István Társulat kiadó, 1993, 417-418.

⁶ A felirat forrásairól és esetleges analógiáiról lásd Kerny Terézia: *Huszka József és a székelyföldi Szent László-legendák*. In *Művészet Zsigmond király korában 1387 – 1437*. Katalógus. Budapest, 1987. 351.

származó, a 19. században elpusztult rokon feliratát említhetjük meg, amely szerint a falképek megrendelője talán „*Damján, szép barátnőjével, jegyesével, Máriával*” lehetett.⁷

Visszatérve a damaszkuszi megtérés történet összefüggéseire, felvetődik a kérdés: miért épp ezt az újtestamentumi történetet festette meg Ungi Pál Székelyderzsen? Dávid László⁸, és az őt követő művészettörténet-írás Ungi Pál mestert a falképek megrendelőjének tekinti, és személyét a Nagymihályi és Losonczy családok történetében próbálja beazonosítani, bár az illető családok székelyderzsi jelenlétét aligha lehet bizonyítani. Így talán azt a feltételezést is el lehet vetni, amely szerint a Pál megtérése kép készítése annak emlékére született, hogy Zsigmond király 1419-ben megkegyelmezett az ellene 1403-ban fellázadt Losonczyaknak.

Véleményem szerint Ungi István fia Pál mester a falképek készítője volt (a gótikus latin szöveg értelmezése ezt nem zárja ki), és számára a Pál apostollal való névazonossága szolgált alkalmul arra, hogy a damaszkuszi megtérés történetét az eucharisztia jegyében értelmezze. Ugyanakkor lehetőségét kereste annak, hogy egyéni hitvallását kifejezze, valamint a saját üdvözüléséért is fohászkodjon a festők és a jó halál patrónusainak ábrázolásával. Mindezt megerősítheti az a „*hic fuit*” jellegű bekarcolt felirat, amelyet nemrég, a Szent Mihály arkangyal jelenetének jobb alsó sarkában véltem kiolvasni: „*Hic fuit Paul(us) de Ung pictor. 1419.*”

A kép értelmezése jónak tűnhet, ám korántsem teljes, hiszen mindeddig nem találtam magyarázatot a fenti összefüggésben Ananias jelenletére. Hacsak az nem lehet itt az ő szerepe, hogy Szent Pál kilétét egyértelművé tegye. Vagy pedig Ananiás szerzetesi ruhába

⁷ Az eredeti latin nyelvű feliratok: „*Damianus cum amica sua formosa Maria pulchra sponsa incarnatoris Domini MCCCCLXXXV*” és „*Damianus de Husty amica sua de Ziketh XXXV.*” Lásd Jékely Zsombor és Lángi József: *Falfestészeti emlékek a középkori Magyarország északkeleti megyéiből*. Szerk. Kollár Tibor. Teleki László Alapítvány. Budapest, 2009. 216.

⁸ Dávid László: *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1981. 278.

öltözött alakja jelzi, hogy az Isten kegyelme az ember felé a pap, a szent pap által érkezik.⁹

Végül, szóvá kell még tennem: úgy tűnik, a falképek feltárását követően, még a 19. század végén és a 20. század elején is tudhattak valamit a székelyderzsiek Szent Mihály Istenhez való közvetítő szerepéről, még akkor is, ha unitárius hívek voltak és állítólag a képek erejében nem bíztak. Mert az arkangyal falképére, amelyben a hajdani szép leány alakja és Ungi Pál mester neve reánk maradt, biztosan nem véletlenül, többen is felírták a nevüket, s mint évszázadokkal azelőtt a festő, maguk is imádkozhattak. Előbb „*Benedek Kerestély 1887*”-ben, majd legutóbb épp egy karácsonyi ünnep alkalmával, név szerint így: „*Nagy József, Egyed József, Orbán József Egyháziak 1904 Deczember 24.*”

⁹ Prokopp Mária értelmezése, ez úton mondok köszönetet érte.